

Ittész: i. m. (ADY–KODÁLY EMLÉKNAPOK.) 11–15. Ide: 15.

27. Kodály a következő Ady-verseket idézi: A MAGYAR MESSIÁSOK, MEGÁRADT A TISZA, A DUNA VALLOMÁSA, AZ ŐS KAJÁN, A HALÁL-TÓ FÖLÖTT, SÍPJA RÉGI BABONÁNAK. Demény: i. m. 44.

28. Kodály Zoltán: VISSZATEKINTÉS. In: Kodály: i. m. (VISSZATEKINTÉS/1.) 5–6.

29. Frigyesi Judit: BÉLA BARTÓK AND TURN-OF-THE-CENTURY BUDAPEST. (Berkeley, University of California Press, 1998.) 70–72.

30. Frigyesi: i. m. 79.

31. Uo. 98.

32. Kodály: i. m. (MAGYARSÁG A ZENÉBEN.) 258.

33. Breuer csupán mellékesen jegyzi meg, hogy az Ady-vers és Kodály zenekari kompozíciója összetartozik. Breuer: i. m. 219.

34. Bereczky János, Domokos Mária, Olsvai Imre, Paksa Katalin, Szalai Olga: KODÁLY NÉPDALFELDOLGOZÁSAINAK DALLAM- ÉS SZÖVEGFORRÁSAI. (Zeneműkiadó, 1984.) 211–212.

35. „[A páva-dallam] *magányosan és ismeretlenül* [áll előttünk] *a magyarság mai környezetében, de szoros összefüggésben egy régi közép-ázsiai zenekul-*

túrával, mint annak legszelső, a Lajttáig érő ága.” Kodály: i. m. (MI A MAGYAR A ZENÉBEN?) 76.

36. Kodály: i. m. (MAGYARSÁG A ZENÉBEN.) 244.

37. Ebben a tekintetben Ady a kor művészi ideálját képviseli: a XX. század avantgárdjai ugyanis az irodalom, a szó uralma ellenében léptek fel, s formáit, eszközeit a képzőművészetből, illetve a zenéből kölcsönözték. Lásd ehhez: Almási Miklós: ANTI-ESZTÉTIKA. SÉTÁK A MŰVÉSZETFILOZÓFIÁK LABIRINTUSÁBAN. 3., javított, bővített kiadás. (Helikon, 2003.) 110.

38. Weissmann: i. m. 36.

39. A nemzethalál jelképére Bónis Ferenc és Ittész Mihály is felhívja a figyelmet. Bónis Ferenc: TÖRTÉNELMI JELKÉPEK A MAGYAR ZENÉBEN A NEMZETI ROMANTIKA KORÁTÓL – KODÁLYIG. In: uő (szerk.): KODÁLY EMLÉKKÖNYV 1997. MAGYAR ZENETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. (Püski, 1997.) 10–27. Ide: 25.; Ittész Mihály: A PROGRAMZENE PEDAGÓGIAI ÉS MŰVÉSZI KÉRDÉSEI KODÁLY ÉLETMŰVÉBEN. In: uő: 22 ZENEI ÍRÁS. (KODÁLY ÉS... ELŐDÖK, KORTÁRSOK, UTÓDOK). (Kecskemét, Kodály Intézet, 1999.) 121–136. Ide: 127–128.

40. Breuer: i. m. 231.; Kovács: i. m. 103.

Parászka Boróka

SÜTŐ ANDRÁS – A MAGYARORSZÁGI ÍRÓ

Kísérlet egy kelet-európai olvasatra

„Sütő András önkéntes föltámadása megélnéltette az egész Kárpát-medencei magyar irodalmat” – állítja Csoóri Sándor Sütő András halálára írt búcsúbeszédében. Az erdélyi magyar író (elengedhetetlen eposzi állandó jelzője ez Sütő Andrásnak) életének arról a szakaszáról emlékezik meg így, amikor „szembefordul” a szocreállal, és tudatos program szerint elkezd írni a maga sajátosan értelmezett, külön utakat járó erdélyi magyar irodalmát.

Két nagyon érdekes kérdést rejt ez az életrajzi tény: miért vált ez a vállalkozás olyanira inspiratívva, hivatkozottá a magyar nyelvű irodalomban? Miért volt feltétlenül szükség egy, Magyarország határain kívül, *nem magyar* hatalmi rendszerben, de attól önállóan, függetlenül működő irodalom teljesítményeire? Hogyan és miért működött a magyar irodalom számára referenciaként az erdélyi magyar irodalom? Erre bizonyára sok-sok választ rejt a magyar szocreál, majd a „népi írók” működésének a története, a Kádár-korszak története (mely korszakban Sütő András munkássága magyar állami védelem alatt állt) és a rendszerváltás története (a maga végletesen eltorzított, újramelegített népi-urbánus vitáival).

A másik, eddig még fel nem tett kérdés az lenne, hogy miről is kellett leváljon ez az erdélyi magyar irodalom? Sütő korai művei egyértelműen jelzik: úgy indult, ahogyan a korabeli román írók indultak. Ugyanabban a műfajban, ugyanolyan stílárú szempontok szerint, ugyanolyan társadalmi-politikai funkciónak megfelelően alkotott. Sütő András írói tevékenységének első évtizedében nem egy – a mai pontatlan szóhasználat szerint – határon túli magyar, hanem magyarul alkotó román író volt. Úgy, ahogyan azt a román irodalompolitika elvárta tőle. Miért és hogyan váltott? Miért fogadja el tökéletes gyanútlanással az irodalomtörténet, hogy az erdélyi magyar irodalomnak létezett egy, a romániai román irodalomról, társadalomtörténetéről és kulturális intézményekről teljes mértékben leválasztható magántörténete? És hogyan történt ez a leválás, a román irodalommal „szemben” való önmeghatározás?

A kérdéssor annál is izgalmasabb, mert Sütő András 1949-től 1977-ig a román kultúrpolitikával napi érintkezésben állt, folyamatosan lehetőséget kapott arra, hogy hason a korabeli irodalompolitikára. 1977-től 1989-ig pedig viszonylagos nyugalomban élhetett és alkotott Romániában, ellentétben a román ellenzék számos tagjával, akiket ebben az időszakban bebörtönöztek, akiknek műveit elkobozták.

Eddigi életművét „kisebbségi” életműként olvasta és értékelte a magyar irodalomtörténet. Hipotézisem az, hogy ez az életmű fontos lenyomatait tartalmazza a kelet-európai kulturális folyamatoknak. Sütő András életműve nem csak a magyar irodalomtörténet eseményeinek függvényében alakult. A magyar irodalmi köztudat számára kevésbé ismert és értett román irodalomtörténet is jelentősen befolyásolta, mivel lett ez az életmű.

Sütő András nagyon látványosan indította karrierjét. Huszonkét évesen lesz 1949-ben a *Falvak Dolgozó Népe* című kolozsvári hetilap főszerkesztője (tizennyolc éves kora óta publikál ugyanitt).

Ez az az év, amikor a hivatalos román nemzetiségi politika alapelvei megfogalmazódnak, a nemzetiségek ügyeivel foglalkozó intézmények és az ún. első nemzetiségi intézmények létrejönnek (illetve a háború előtt és után működő magyar civil szervezetek megszűnnek, átalakulnak).¹ Sütő tehát egy nagyon fontos évben kap nagyon-nagyon fontos feladatot. Ez a megszorítások és az engedmények éve. Az 1932-ben alapított² és 1945-ben újraindult lap 1949-től, Sütő András vezetésével, arra volt hivatott, hogy érzékeltesse: fontos a nemzetiségi (munkás-paraszt) társadalommal való kapcsolattartás, fontos az „együtt élő nemzetek” tájékoztatása. Ugyanabban az évben kezdődik az osztályellenségnek minősített földbirtokosok kitelepítése, és ebben az évben válik hivatalos programmá a munkásosztály és a parasztság szövetségének megerősítése: a Sütő vezette lap hasábjain is.

Ebben az időszakban³ születik Sütő András *MEZITLÁBAS MENYASSZONY* (1950) című drámája, valamint ekkor jelennek meg az *EMBEREK INDULNAK* (1953), *AZ ÚJ BOCSKOR* (1954) és az *EGY PAKLI DOHÁNY* (1954) című novelláskötetei – abban a szellemben, amelyet az általa működtetett laptól is elvárt az akkori hatalom. Említésre méltó recepciója a *MEZITLÁBAS MENYASSZONY*-nak volt (a drámát Hajdú Zoltánnal közösen írta), amelyben a konfliktus a kollektívbe belépni nem akaró, magánpraktikákat gyakorló kulák és a szövetkezésben bízó munkásokkal szövetkező parasztok között alakul ki. Ez a szöveg nem más, mint az 1949-es, a munkás-paraszt szövetségről szóló pártbizottsági dramaturgia újrajátszása. És a „kulákleplező” dráma azért különösen érdekes, sokatmondó, mert Sütő későbbi visszaemlékezéseiben rendszeresen kitért arra, hogy szülei kulákoknak voltak minősítve, és a családra jellemző volt egyfajta „ellenzékiség”.

1954-től újabb fontos állomás következik, és ez sem választható le a korabeli politikai eseményekről. 1954-ben a marosvásárhelyi *Igaz Szó* főszerkesztő-helyettese lesz Sütő András. Az 1953-ban kéthavi lapként induló kiadvány irodalompolitikailag még meghatározóbb volt, mint az osztrályharcos szempontból nélkülözhetetlen *Falvak Dolgozó Népe*, ezt az „áthelyezést” tekinthetjük „előléptetésnek” is. 1952-ben kezdődik meg a Román Munkáspárt kezdeményezésére Székelyföld közigazgatási-területi autonómiájának a kialakítása.⁴ Ugyancsak 1952-ben kezdődik a túlságosan jól szervezettnek, ám ellenőrizhetetlennek tartott kolozsvári magyar intézményháló felszámolása. Ekkor tartóztatják le Jordáky Lajost, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem professzorát, Demeter Jánost, a kolozsvári magyar színház művészeti titkárát, a Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskola igazgatóját, Veress Pált. Ezzel párhuzamosan elkezdődik egy, a pártvezetés által ellenőrzött magyar „ellenvilág” kiépítése Marosvásárhelyen. A „magyar ellenvilág” létrejötté egyrészt azt a célt szolgálja, hogy enyhítse a nemzetiségi ellentéteket, engedményeket tegyen a magyar önállóságban bízó erdélyi magyaroknak. Ugyanakkor a kompromisszumok révén ellenőrizhetőbbé is kívánták tenni ezt az árnyékországot. A korabeli politikai diskurzus körülbelül úgy foglалható össze: voltak nemzetiségi konfliktusok (talán még vannak is, ugyanúgy, ahogyan az osztrályellenségek is itt ólálkodnak körülöttünk), de ezeket a Román Munkáspárt megoldja, kezeli. 1953 januárjában jelenti be Gheorghe Gheorghiu-Dej a „nemzetiségi kérdés” megoldását. Sütő *Igaz Szónál* eltöltött ideje alatt egyetlen kisregénye jelent meg 1956-ban, a FÉLREJÁRÓ SALAMON. Ezt a kisregényt az 1967-es POMPÁS GEDEON-nal szokták összekötni. Nem véletlen a két különös évszám (a magyar 1956 és a csehszlovák események előestéjén bemutatott színdarab). Ezekkel a művekkel kezdődik Sütő életművében a mindvégig kedvvel gyakorolt műfaj, az etikai parabolák műfaja. Ezek az „egyén és hatalom” szövegei ugyan, de semmiképpen sem nevezhetők ellenzéki szövegeknek.

Az ellenzékiesség ebben az időszakban, az ötvenes években, Romániában nem jelentett a román államhatalommal való szembe fordulást. Ha volt ellenzéki vita (tudjuk, az *Igaz Szó* szerkesztősége körül volt), akkor az csupán a lojalitás mikéntjéről és mértékéről szólt.⁵ A *Falvak Dolgozó Népe*nél favorizált Sütő az *Igaz Szónál* konfliktusba került a lap főszerkesztőjével: Hajdú Győzővel, aki azzal vádolta, hogy nem eléggé elkötelezett az osztrályharc iránt, és hogy apolitikus.⁶ Ez a konfliktus gyakorlatilag mindaddig megmaradt, amíg Sütőt el nem távolították 1957 januárjában a folyóirattól, és át nem helyezték a politikai szempontból kevésbé fontos bukaresti *Művészet* élére. Az 1956-os magyarországi eseményekhez való viszony megosztotta az erdélyi magyar társadalmat és az *Igaz Szó* szerkesztőségét is. Hajdú szerkesztőtársaival közösen kész volt nyilatkozatban elítélni az ellenforradalmat, Sütő András és szerkesztőtársa, Gálfalvi Zsolt azonban vonakodott aláírni a nyilatkozatot. Ez a hezitálás volt az oka annak, hogy Sütőt „megbízhatatlannak bélyegezte” a román pártvezetés. 1958-ra, egy évvel az *Igaz Szó*-tól való eltávolítása után akkora lehetett a nyomás Sütőn, hogy nem hezitált „önkritikát” gyakorolni és részt venni az 1956-os események megtorlásaként folytatott „leleplező hadjáratban”. A Központi Bizottsághoz eljuttatott levelekben (amelyeket Sütő mellett Hajdú Győző és Gálfalvi Zsolt jegyzett) a kolozsvári *Utunk* főszerkesztőjét, Földes Lászlót támadják. Sütő szerint a kolozsvári szerző és szerkesztő védelmébe vette a hatalom által ellenségnek tekintett Páskándi Gézá, Tordai Zádort és Székely Jánost.

Sütő András a Bottoni által feltárt dokumentumokra (különösképpen a Központi Bizottsághoz eljuttatott levélre) csak akkor reagált, amikor a Bottoni-tanulmány Romániában is, a marosvásárhelyi *A Hétnél* megjelent. Válaszlevelében tagadta, hogy 1957-ben politikai okokból távolították el az *Igaz Szó* éléről, tagadta azt, hogy a szerkesztőség

marosvásárhelyi ténykedése a kolozsvári intézmények meggyengítését szolgálta volna, és tagadta a Bottoni által feltárt dokumentumok hitelességét.

Két dolog megfontolandó: ha Sütő politikai szerepe valóban megingott volna, akkor az 1956–1959 között tapasztalható megtorlási hullámban valószínűleg más eljárásban részesül. De Sütőt nem tartóztatták le, hanem főszerkesztő-helyettesi posztról egy másik lap élére főszerkesztőnek nevezték ki. Az is tény, hogy Sütő 1955 és 1959 között csak kétszer jelentkezik önálló kötettel, az előző évek termékenységéhez képest ez kevés. A FÉLREJÁRÓ SALAMON megjelenése után indexre kerül. Valószínű, hogy Sütő mint szerző 1956-ra bizonyított. Egyike volt a kedvelt és ismert, politikai szempontból is „használható” szépirodalmi szerzőknek. Proletkultos munkáinak sikerei biztosították számára a túlélést. Ezért 1956 után egy ideig a túrt, majd a támogatott kategóriába került.

Ennek súlyát csak akkor érthetjük meg, ha tudatában vagyunk annak, hogy a román hatalom számára az irodalompolitika stratégiai kérdés volt: nemcsak a kisebbségi magyar, de a teljes romániai irodalmi életet elképesztő apparátussal ellenőrizték, cenzúrázták. 1948-ban 8438 könyv került tiltott listára Romániában,⁷ 1950 és 1956 között folyamatosan szűrik a könyvtári állományokat, és selejteznek ki (semmisítik meg) a nemkívánatos műveket. A kortárs magyar irodalom- és társadalomtörténet is úgy tartja számon, hogy a magyar közösséget megkülönböztetett szigorral bünteti és ellenőrzi az akkori román államhatalom. Valójában a „magyarellenesség” csak egyike volt azoknak a kritériumoknak, amelyekkel a pártállam a megbízható és megbízhatatlan elemeket szűrte. 1944 és 1964 között szisztematikusan ítélték el és börtönöztek be román szerzőket is. (Ez a bebörtönzési hullám csak 1953–1959-ben éri el a magyar közösséget olyan mértékben, hogy azt kifejezetten magyarelles intézkedéssorozatként lehessen értelmezni.) A magyarokhoz hasonló gyanú övezte az osztályellenségként, rendszerellenesként vagy háborús bűnösöként számon tartott írókat, vagy azokat, akiknek tevékenysége nem volt összeegyeztethető Gheorghe Gheorghiu-Dej Moszkva-hűségével. (1958-ban tartóztatják le a magyar olvasók által is ismert Constantin Noicát, két éven át folyik a kihallgatása. A kihallgatási jegyzőkönyvek szerint Noica elítéli a Párizsban élő Emil Cioran filozófust. Ez nagyban a Sütő–Földes-történet ismétlése, azaz a különbséggel, hogy Földes retorziók érték a Sütő-levél miatt, a külföldön élő Cioran azonban értelemszerűen nem érintette Noica vallomása.)

A marosvásárhelyi *Igaz Szó* szerkesztőségén belül folytatott viták sem jelentenek semmiféle különleges magyar kisebbségi konfliktushelyzetet. 1954-ben indul az *Igaz Szóval* egy időben Bukarestben a Zaharia Stancu főszerkesztette *Gazeta Literară*, s a lapon belüli szerkesztési elvek nagyon hasonlítanak arra, ami a marosvásárhelyi magyar lapban is érvényesül. Egyrészt kristálytisza politikai propaganda, másrészt irodalmi-művészeti útkeresés. Megszorítások és engedmények egyvelege. A heti- és havilapok szinte mindegyike kiad művészeti mellékletet, vagy működtet művészeti rovatot. Ezeknek a szerepe, bár apolitikusnak tűnnek, mégis jelentős: biztosítják a román hatalom kiegyezését az értelmiséggel. Az, hogy Sütő nem a romániai börtönökben, hanem a *Művészet* élén zárta az 1956 utáni konfliktussorozatot, nem politikai mellőzését, hanem megerősítését jelentette.

Sütő András ebben az időszakban megjelent munkái azt bizonyítják, hogy értett a szóból, és megtett mindent azért, hogy esztétikai szinten teljesítse feladatát, „enyhítse” a politikai feszültséget. 1960-ban jelent meg „vidám játéka”, a FECSKESZÁRNYÚ SZEMÖLDÖK. Olyannyira nem volt indexen, hogy egy évvel a Földes elleni feljelentőlevél után, 1959-ben megjelenhetett az 1948–1955 között született írások tartalmazó, címeivel is biztató gyűjteményes kötet, a TÁRTKARÚ VILÁG. 1961-ban még mindig a búfe-

lejtés az első számú irodalompolitikai cél, ekkor jelenik meg a következő vidám játék, a SZERELEM NE SIESS!. 1963-ban pedig a harmadik (az előző átdolgozásaként): a TÉKOZ-LÓ SZERELEM!

Különös, hogy a hatvanas években Sütő csak fajsúlytalan munkákat termel (kivéve talán az 1968-as POMPÁS GEDEON-t), noha publikációs nehézségei nem voltak: tíz év alatt öt kötete jelent meg. Ez a periódus a román irodalmi életben a nyitás évtizede, 1960-ban jelenik meg Nichita Stănescu SENSUL IUBIRII című verseskötete, amelyet a román irodalom kísérletező, útkereső korszakának nyitányaként tartanak számon. 1960 és 1964 között Gheorghe Gheorghiu-Dej „függetleníti” politikáját a moszkvai hatalomtól, és ez az elfordulás szükségszerűen belpolitikai nyitáshoz vezet. A IX. pártkongresszuson Ceaușescu elítéli a román állambiztonság, a Securitate túlkapasait, megkezdődik a tényleges liberalizálási folyamat. Ez a nyitás 1968-ban teljeseedik ki, amikor a román értelmiséget hihetetlen mértékben felszabadítja a tény: Románia nem vesz részt a prágai tavasz leverésében. 1968-ban alakul a legrangosabb román irodalmi folyóirat, amely lassan-lassan a román ellenzék fórumává is kinövi magát. Paul Goma 1967-ben nyíltan szembefordul a rendszerrel, Romániában betiltott művét Németországban és Franciaországban publikálja (ebből diplomáciai botrány lesz). Ezalatt nyoma sincs annak, hogy Sütő nagyobb volumenű munkában le kívánná reagálni ezt a folyamatot, élni kívánna a nyitás lehetőségével, vagy önálló ellenzéki pozíciót akarna építeni. Ebben az időszakban a romániai magyar dráma Nagy István (NÉZD MEG AZ ANYJÁT) és Méhes György (33 NÉVTELEN LEVÉL), valamint Sütő András munkáinak köszönhetően a szocreálra visszakacsintó vígjátékokkal szórakoztatja a romániai magyar közönséget. A POMPÁS GEDEON erénye az, hogy mer élni a Tamási Árontól örökölt groteszk színpadi nyelvvel. S bár a történet nem más, mint egy termelési dráma, ez a groteszk jelleg elég teret nyit ahhoz, hogy akár ma is játszható legyen a darab. Igaz, ebben az időszakban Sütő nemcsak ír és főszerkeszt, de politikai szerepet is vállal: 1965 és 1977 között nemzetgyűlési képviselő. 1965 és 1971 között rengeteg lehetőséget rejthet ez a politikai szerep, és ekkor fel is lendül az erdélyi magyar intézményépítés, -fejlesztés. 1971-ben azonban Ceaușescu kínai és észak-koreai látogatása után deklaráltnan véget vet a liberalizációnak, és megkezdődik a diktatúra kiépítése.

Sütő András első igazán fontos alkotói periódusa erre, a diktatúra megszilárdulásának időszakára esik, hat kötete jelenik meg 1970 és 1975 között. Míg a hatvanas években látszólag nem vesz tudomást arról, hogy milyen környezetben él, addig a hetvenes-nyolcvanas években sajátos válaszokat ad a kor eseményeire, de úgy, hogy közvetlenül nem utal, nem reflektál sem a román hatalomra, sem a román ellenzék kezdeményezéseire. Kialakítja a román politika és irodalomtörténet szempontjából „semleges”, a reális hatalmi struktúrától független életművét, amely kizárólag a magyar közönség számára dekódolható. Úgy épít egy életművet a hatalommal való konfrontáció témájára, hogy a konkrét hatalommal, tudatosan, jól átgondolt stratégiának köszönhetően kerül a konfrontáció.

Az első kultuszmű 1970-ben született, ez az ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR, amelyről Görömbei András⁸ azt állítja, hogy korábbi műveinek magasabb szintű „asszimilálása”. S valóban: kétfajta olvasata lehet ennek a műnek: egy szocreál (amelyben tényleg összegzi a *Falvak Dolgozó Népénél* megkezdett munkát), lenyomat a korabeli faluról (Pusztakamarásról) és egy *nemzeti* olvasat, kísérlet a nemzeti kisebbségi lét meghatározására. Ráadásul a mű életképességét növelte, hogy e két dimenzió tökéletes harmóniában kapcsolódik össze. Görömbei *A Hét* hasábjain így érvel a kultuszmű mellett: „Ez a könyv tudatosította először a magyarországi olvasókban, hogy Erdélyben újra értékes iro-

dalom születik, s azt is, hogy ennek az irodalomnak a tápláló forrása az az erdélyi magyarság, amelyik tele van gondokkal, problémákkal, s amelyről a magyarországi magyarság a nemzetellenes kommunista diktatúra következtében szinte semmit nem tud. Ennek a kötetnek a sikere csinált szállást a magyarországi olvasók tudatában a többi kiváló írónak is a hetvenes évek elején.” A román cenzúra számára nem okozhatott gondot ez a szöveg, hiszen megfelelt annak a szociálisan érzékeny irodalommodellnek, amit elvártak az íróktól. Ebben az időszakban több hasonló, román nyelvű szociográfia születik (román anyák könnyű álmai).

Görömbei megállapításában az az anakronizmus, hogy a mű megjelenésének pillanatában az erdélyi magyar közösség éppen a fellélegzés korát élte, nem ekkor voltak „tele gondokkal, problémákkal” az erdélyi magyarok. Tulajdonképpen ekkor, 1970-ben vette fel újra azt a fonalat Sütő, amelyet az ötvenes évek derekától (miután a nemzeti-ségi kérdést hivatalos szinten „megoldották”) szükségszerűen mellőzni kellett. Ekkor mert először beszélni a kisebbségiségről és nagyon óvatos regiszterekben az asszimilációról, amelyet feltétlen veszteségként, drámaként határozott meg. Valószínűleg ezért volt olyan könnyen dekódolható a magyarországi olvasóközönség számára is: mert egyértelmű pólusokban fogalmazott, jól követhető dramaturgiát vázolt fel, amelyben az erdélyi magyarság az áldozat, a románság pedig mint a hatalom képviselője és mint elkövető, asszimiláló áll egymással szemben. Boka László még egy aspektusra hívja fel a figyelmet, amikor az erdélyi irodalom magyarországi divatossá válását elemzi.⁹ Sütő és vele az erdélyi „tisza forrás” megfelelő módon ellensúlyozta a népnemzeti irodalompolitika számára Mészöly, Esterházy, Nádas, Krasznahorkai, Lengyel Péter és Márton László működését. Amit Sütő Erdélyből közvetített, az a kristálytisza konfliktus volt, jól visszaadható, leírható következményekkel. A politikai hatalom azonosítása a román nyelvvel és kultúrával megerősítette a magyar nacionalizmust. És azáltal, hogy elhallgatta a kétirányú (román vagy magyar) asszimiláció pozitív aspektusait (kölcsonös kulturális cserék, nyelvi gazdagodás), a különböző nemzetek együttélését károsként, végzetesként definiálta.

Talán nem lett volna olyan jelentős az ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR hatástörténete, ha szerencsétlen módon a Ceaușescu-diktatúra felerősödésével egy időben nem következne a román irodalomban (és politikában) is egy nacionalista fordulat.

1974-ben kezdődik a *Secolul 20* hasábjain a vita a román tradicionalisták és modernisták között. Az előbbieket között találjuk az azóta szélsőjobbos politikusként működő egykori író, Corneliu Vadim Tudort, az utóbbiak között találjuk Andrei Pleșut, Nicolae Manolescut és Alex Ștefănescut. A vita érvei a nemzeti irodalom egyetemességéről, a nemzeti nyelv transzcendenciájáról, határtalan erejéről, a megtartó közösségről stb. gyakorlatilag tartalmazzák ugyanazokat a retorikai fordulatokat, amelyekkel a „nemzeti sorskérdésekről” értekező Sütő Andrást értékeli a magyar recepció. Ez a fordulat azonban hozzájárul ahhoz, hogy alapot képezzen az asszimilációs félelmeknek. Talcán kínálja az ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR-ben vázolt ellenségképet. Bármilyen furcsa, ha a *Secolul 20* vitáinak kontextusába helyezzük Sütő első, Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendő művét, akkor bizony a román tradicionalisták oldalára sorolhatjuk.

1975-ben jelenik meg közös kötetben a Kleist-drámafeldolgozás, az EGY LÓCSISZÁR VIRÁGVASÁRNAPJA és a CSILLAG A MÁGLYÁN.

Romániában a drámák születésének idején válik szigorúbbá a Securitate működése, ekkor lesz tapasztalható a személyi kultusz a diktatúrában, és ekkor kezd el körvonalazódni a román ellenzék működése az irodalmi fórumokon is (elsősorban a *România Literară* hasábjain).

Sütő nem csatlakozik ezekhez a kezdeményezésekhez, és nem tiltakozik olyan módon, ahogyan azt a román értelmiség megkísérli (mint említettük: nyílt konfrontációra a román hatalommal nem vállalkozik). Paul Goma 1977-ben aláírja a Charta 77-et. Augustin Buzura a román társadalomról írott szociográfiájában a Zsil-völgyi bányászok 1977-es sztrájkjáról ír, később, 1982-ben Paul Daian a román Írószövetség kerítéséhez láncolja magát. Cassian Maria Spiridon Iași-ban szervez rendszerellenes csoportot stb. Mircea Dinescu a *Libération*-ban megjelent interjúja és a berlini Művészeti Akadémián elhangzott konferenciaszövege szamizdatban terjed Romániában. Bujor Nedelovici megtagadja, hogy regénye cenzúrázott változata Romániában megjelenjen, ezért azt Párizsban adják ki. 1985-ben Ana Blandiana közöl az *Amfiteatru* című folyóiratban rendkívül éles rendszerellenes verseket. 1984-ben Dorin Todoran nyílt levélben fordul Ceaușescuhoz.

Sütő mindeközben következetesen halad azon az irodalmi nyomvonalon, amelyet megkezd a POMPÁS GEDEON-nal, folytat az ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR-rel: egyre jobban kidolgozza a maga metaforikus-szimbolikus, belső (értsd magyar) közösségi használatra alkalmas, stilizált, különböző tradíciókat imitáló (biblikus, folklorizáló) nyelvét. Ennek ideológiai foglata lesz az 1980-as ENGEDJÉTEK HOZZÁM JÖNNI A SZAVAKAT. A Sütő-nyelv lesz az, amelyet Magyarországon aztán az „igazi”, „romlatlan” magyar irodalmi nyelvként azonosítanak.

Sütő azért beszélt a sorok között – tartja az irodalomtörténeti mítosz –, mert a korabeli cenzúra csak ezt tette lehetővé. Holott a korabeli román irodalom sok tekintetben maga mögött hagyta ezt a kódolási kényszert. Sütő hetvenes-nyolcvanas években született drámái arra engednek következtetni: a kódolás nem a Securitate elől rejtette el a tartalmat, hanem a dekódolás örömeivel, a beavatottság élményével erősítette (magyar) olvasói közösségét.

A LÓCSISZÁR VIRÁGVASÁRNAPJA,¹⁰ a CSILLAG A MÁGLYÁN és a KÁIN ÉS ÁBEL történelmi drámatrilógiája nem más, mint egyértelmű etikai példázatok, közösségi stratégiák és egyéni magatartásminták szövegyűjteménye.¹¹ Sütő András színházi térbe helyezett politikai ellenállási akcióinak partitúrái. A közéleti funkció olyannyira beigazolódott, hogy a kilencvenes évek elején ezeknek a drámáknak a tézisei alapján jött létre a magyar érdekképviselő Erdélyben, s ma is a fent megfogalmazott etika alapján működik: a közösséghez tartozás értékesebb az individuális vágyaknál és szükségleteknél, az okos lázadás a járható út (kompromisszumokat kell kötni, de a végső és egyetlen elfogadható cél a győzelem).

Mindez azonban „semleges” módon, az ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR-től eltérően a „kisebbségi sorskérdések” (ahogy a magyar irodalomtörténet kedvvel és eufemisztikusan fogalmaz) csupán áttételesen jelennek meg.

Sütő óvatos: témaválasztásai annyira „egyetemesekek”, hogy nem okoznak problémát a cenzúrának. Éppen ezért ezek a drámák még megjelenhetnek Romániában (az első kettő 1975-ben, a teljes trilógia pedig 1978-ban). Szinte azonnal, 1976-ban megjelenik a trilógia első két darabja Magyarországon is. A népszerű szerző egyrészt Illyés Gyula és Németh László irodalmi örököseként saját jogon helyet kap a magyar irodalomban, másrészt ő lesz a kisebbségi irodalom autentikus képviselője.

A nyolcvanas években Sütő is, ahogyan a teljes román irodalom, indexre kerül. Az ő helyzete annyiban különbözik a román írók helyzetétől, hogy Magyarországon folyamatosan, gond nélkül publikálják (van olyan szövege, amely diplomáciai segítséggel jut át a román–magyar határon). 1980 és 1989 között tizenkét kötete jelenik meg

Magyarországon, közülük több kötetet újra kiadnak. 1986-ben bemutatják az ADVENT A HARGITÁN-t, 1987-ben pedig az ÁLOMKOMMANDÓ-t.

Az ADVENT A HARGITÁN-ban már radikálisan fogalmazódik meg mindaz, ami az ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR-ben és a drámatrilógiában benne van: a túlmitizált, „romlatlan”, ös-közösségi formákra épülő kisebbségi közösség a szintén romlatlan természettel szimbiózisban. Benne van a nemzethalál, a nyelvvesztés, az identitásvesztés fenyegetése. Benne van az emigráció természetrajza. (A nyolcvanas évek közepére egyre több az erdélyi magyar emigráns Magyarországon. Akkor még a magyar társadalom nyitottan, nem titkolt csodálattal és empátiával fogadta őket.) Ízig-vérig a jelennek szóló dráma lehetett az ADVENT. Némi magyar nacionalista felhanggal. A „minden egész” akkor törik el, amikor az „idegennyelvűség” bűnébe esik az (egyik) hősnő. A fenyegető tér pedig a Nagy Romlás (Nagy Románia) tere. Ez a kisebbségi-esszencia drámája. És ha valakiben felébredt volna a kísértés, hogy mindezeket a problémákat helyspecifikusnak, időszakosnak, netalántán periferikusnak tekintse, akkor 1987-ben módjában állt megnézni az ÁLOMKOMMANDÓ-t, amely ezzel a mottóval indít: „Történt Auschwitzban és történik bárhol, ahol megtörténhet.” Ekkorra a magyar társadalomban megerősödik az a vélemény, hogy az erdélyi magyarokkal valami különleges és visszavonhatatlan dráma történik. A holokausztal egyenértékű. Erdély kiemelt, szimbolikus térré válik a maga hívószavaival (lásd ADVENT A HARGITÁN), az itt tapasztalható veszteségekkel azonban a teljes magyar társadalom tud és akar azonosulni. (Ezzel egy időben lopakodik be újra a magyar társadalomba a hol vállalt, hol titkolt románellenesség, a Kelet-Európával szembeni érdektelenség.)

Hogy mennyire nincs rálátása a magyar társadalomnak a térség reális politikai és kulturális helyzetére, azt jól érzékelteti a „magyar” falurombolás értékelése, amelyet a magyar közösség ellen elkövetett agresszióként értelmeztek. Nem vált ismertté a tény, hogy a falurombolás, amely valóban a nyolcvanas évek közepére-végére éri el a magyar közösséget, majd egy évtizeddel korábban, az 1977-es romániai földrengéssel kezdődött. Az újjáépítés ürügye alatt átépítették a román fővárost, és átépítették, átstrukturálták a román falvak-városok egész rendszerét. Ez ellen a román értelmiség már a nyolcvanas évek elején tiltakozott, és dokumentálta az eseményeket. Akkor sem Erdélyben, sem Magyarországon nem volt szolidáris senki a tiltakozókkal. Ezekkel a drámákkal s a drámákban egyedülként prezentált kisebbségi sorsábrázolással fordult el Sütő András végleg attól a szereptől, amellyel indított: a romániai író szerepétől, és vált irodalmi-politikai hivatkozási alappá Magyarországon. Művei ekkor váltak kizárólagosan magyar irodalmi termékekké.

A nyolcvanas években drámáit Erdélyben nem játszhatták, a kilencvenes években pedig már nem nagyon akarták játszani, hiszen a politikai mondanivaló időszerűtlenné vált, a színpadi tartalom pedig elégtelenné. Magyarországon azonban még hosszú éveken át játszották az ADVENT A HARGITÁN-t, ugyanítt mutatták be 1999-ben a BALKÁNI GERLÉ-t. Sütő András lett a magyar irodalomban és közbeszédben a Trianon előtti Magyarország iránti nosztalgia hivatalos, jobboldalról és baloldaltól egyaránt elfogadott képviselője. „Mert aggodalommal, lelki szorongásban tértünk meg szabadon az oly sokáig tiltott, szögesdrótos Anyaországba, és az Idő s lelkiünk mélyén a remény nem csapott be minket. Mindent, ami valamikor oly kedvesen ismerős és drága volt számunkra: úgy találtuk viszont, ahogyan elhagytuk azt az országdarabolással” – írta a BALKÁNI GERLE elé.

Kulturális-irodalmi téren háttérbe szorult Sütő András Erdélyben, politikai és közéleti szempontból azonban nem. A hetvenes évek elejétől érlelt nemzetiségpolitikai programja, amely ellenségeképre és a nemzeti áldozathozatal ideológiájára épült, tragikus következményekkel járt.

A gyors és hirtelen tragédiát semmi sem jelezte előre. A román rendszerváltás úgy köszöntött be, mintha az új idők végre valóban a népek szocialista barátságát hozták volna el. 1989 decemberében egymást érték a barátságos kinyilatkoztatások, politikai ígéretetek, az első hetekben megállíthatatlan volt a román–magyar békekötés.

1990 januárjában mégis megnyíltak a frontvonalak, Sütő nemzeti fenyegetettségdiagnózisa a mindennapi élet dramaturgiájává vált. Váratlanul titokzatos híradások jelentek meg a marosvásárhelyi helyi napilapban arról, hogy románok vertek meg magyarokat (az első ilyen hír január 18-án jelent meg), hogy botokat lengető román suhancok támadtak rá békésen sétáló magyar járókelőkre. Hogy mi váltotta ki ezeket az összecsapásokat, véletlen vagy szervezett akciók voltak-e, arról nem tesznek említést a korabeli tudósítások. Akkor fel sem merült, hogy szervezett akciókról, provokációról lehet szó. Viszont igazolódni látszott a Sütő által adott helyzetértékelés a román–magyar együttélésről, amelyet mégiscsak az állandó konfliktusok határoznak meg.

Mi sem támasztotta ezt jobban alá, mint hogy 1990. február 7-én megalakult a román szélsőjobb első szervezete, a Vatra Romaneasca, és elkezdődött a román párttörténet egyik legádázabb csatasorozata. Csakhogy a magyarelles nacionalizmus elsősorban nem vagy nem csak a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a magyarok ellen irányult, hanem a román pártok közötti hatalmi harcot is szolgálta. Az ország instabil, az akkori hatalom képtelen szavatolni a biztonságot, állította az akkori román jobboldali ellenzék – a magyarveszélyre való hivatkozás pedig nem szolgált mást, mint az ország instabilitásának a szemléltetését.

1990. március 1-jén polgári védelmi munkatanácskozást tartottak Marosvásárhelyen, amelyen arról nyújtottak tájékoztatást, hogy „idegen” veszély fenyegeti az országot, és kísérlet fog történni Erdély elszakítására. Ez egyértelmű jele volt annak, hogy nyílt konfliktus fog kitörni.

Azzal nem lehetett számolni, hogy ennek a konfliktusnak az ürügye és alanya kizárólag a magyar kisebbség lesz. Ámbár a fenyegetettség érzetét a magyar elit közvetítette és felerősítette. Sorozatban jelentek meg olyan újságcikkek, amelyekben magyar közéleti szereplők őket vagy környezetüket ért atrocitásokról számoltak be. Senkinek sem jutott eszébe a román nacionalizmus mögött politikai taktikát sejteni és azzal szemben politikai eszközökkel fellépni.

A Sütő-koncepciónak megfelelően nemzetek álltak egymással szemben, és az egész nemzet teherbírásától függött, ki lesz a „győztes”.

Miközben a román politikai elit vívta pártcsatáit a pozíciókért, addig a magyarok még az önszerveződésig sem jutottak el (az RMDSZ első, alakuló kongresszusa csak április 21–22-én volt, addig is működtek helyi szervezetek, mintegy nyolcvanezer taggal, de gyakorlatilag mindenféle stratégia nélkül). Sütő András pedig – megfelelő politikai, intézményes háttér, stratégia nélkül – az élére állt a magyarok jogait követelő fáklás-gyertyás tüntetésnek, megtöltötték Marosvásárhely utcáit. (Ennek a tüntetésnek az emléke mai napig a politikai katarzis forrása az erdélyi magyarok számára, a méltóság és a nemzeti bátorság próbája és példája. Egyenlő a politikai árulással azt mondani, hogy azok, akik az utcára vitték a tömeget jól átgondolt és politikai szinten is kivitelezhető formában megfogalmazott célok nélkül, emberek ezreit szolgáltatták ki a kiszámíthatatlan erőszaknak.) Szimbolikusan nagyon hatásos volt az akció. Politikai szempontból viszont azok malmára hajtotta a vizet, akik tömeget, felheccelhető, provokálható tömeget akartak látni az utcán. Valószínű, hogy Sütő mindvégig azt gondolta, működik a váelmélet (ostromlott várban élünk – írta akkor), és a magyar kö-

zösség tudja annyira zárni a sorait, hogy ne történjen komolyabb baj. A fizikai összecsapásban azonban alulmaradt a magyar összefogás, és nemcsak szimbolikus, de tényleges vereség lett a következmény: a marosvásárhelyi utcai harcokban Sütő Andrást érte a legbrutálisabb támadás.

A magyar médiát is bejárták a drámaíróért kegyetlen verés nyomainak képei, a marosvásárhelyi események a magyar közvélemény számára egyértelmű üzenetet hoztak: a magyar kisebbség védelemre szorul, a román társadalom egyértelműen ellenséges. Sütő András „véráldozata” – ahogyan azóta a sajtó hivatkozik erre az eseményre, rögzítette a románoktól való félelmet, és szemléltette, hogy a félelemnek van alapja.

A kilencvenes évek elején történt tragédiát azóta sem értelmezte újra a magyar közvélemény, megmaradt a román–magyar szembenállás rögzült emlékképeként.

A hivatalos magyar politika (ellenzék és kormánypártok egyaránt), az irodalmi élet a minimális újraértelmezés igénye nélkül a magyar nemzeti „együvé tartozás és a megmaradás” írójaként búcsúztatta a tavaly szeptemberben elhunyt író.

Sütő András halála után maradt a hivatalos, protokolláris gyász, a részlegesen ismert életmű és az ellene elkövetett, a kellőképpen fel nem dolgozott büntény emléke. Pedig semmi sem maradt úgy, ahogyan azt Sütő András színpadra vitte, és sosem volt olyan közösség, amelyre hivatkozott. A magyar nemzeti diskurzus jelentős része ott ragadt valahol, a nyolcvanas évek erdélyi tézisdrámáinál. És ami a legsúlyosabb: a magyar–román kapcsolatokban most is ott lebegnek a marosvásárhelyihez hasonló, kellőképpen fel nem tárt, lezáratlan büntettek emlékei. Temetetlen holtakon márpedig nem lehet túllépni.

Jegyzetek

1. 1949. május 11-én jön létre a nemzetiségek – korabeli szóhasználat szerint az *együtt élő népek* – problémáival foglalkozó miniszteri tanács.
2. A folyóirat történetéről lásd Enyedi Sándor írását. A ROMÁNIAI MAGYAR SAJTÓ ÉS TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ 1944 UTÁN. *Régió*, 1991.
3. A korszakról lásd Balázs Imre József: HAZÁNK MAGYAR KÖLTŐI című tanulmányát, *A Hét*, 2005. augusztus 18.
4. A Magyar Autonóm Tartomány történetéről lásd AUTONÓM MAGYAROK? SZÉKELYFÖLD VÁLTOZÁSA AZ „ÖTVENES” ÉVEKBEN. Sorozatszerkesztő Bárdi Nándor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.
5. Sütő András szerepéről ezekben a vitákban lásd Stefano Bottoni: A HATALOM ÉRTELMSÉGE AZ ÉRTELMSÉG HATALMA. A FÖLDES LÁSZLÓ-ÜGY. In: *Korall*, Budapest, 2004/18.
6. Erről a vitáról és az *Igaz Szó* 1954-es műkö-
- déséről részletesen ír Stefano Bottoni előbb említett tanulmányában.
7. A román irodalomtörténet adatait Alex Ștefănescu közli. ISTORIA LITERATURII ROMÂNE CONTEMPORANE 1941–2000. Mașina de scris könyvkiadó, Bukarest, 2005.
8. Görömbei: KI VISZI ÁT...? Szépirodalmi, 1986.
9. Boka László: KANONIZÁCIÓ ÉS SZERZŐI ARC. In: *Látó*, 2001. július.
10. A kolozsvári Láthatatlan Kollégium 2000/1-es *L.K.K.T* számában párhuzamosan értelmezi Heinrich von Kleist KOLHAAS MIHÁLY-át, Sütő András EGY LÓCSISZÁR VIRÁGVASÁRNAPJÁT és Tasnádi István KÖZELLENSÉG című darabját. A tematikus lapszámban Láng Zsolt, Nagy S. Attila, Selyem Zsuzsa és Vincze Hanna Orsolya értelmezése szerepel.
11. A trilógiáról Bíró Béla közöl szigorú kritikát: A TRAGIKUM TRAGÉDIÁJA. Kriterion, 1984.